

HUKUK REFORMU METİNLERİ 25:
NAZARET HAÇARYAN'IN KALEMİNDEN MEŞRUTİYET,
HUKUK VE MATBUAT (MEŞRUTİYET-İ İDARENİN MİHVERİ
SERBESTİ-İ MATBUATTIR, 1909-1910)

Haz. Kübra Kara*

Son dönem Osmanlı hukukçularından, Mekteb-i Hukuk'un ilk hoca kadrosundan, Selanik İstinaf Mahkemesi üyesi (ve birkaç yıl sonra İsviçre Medeni Kanunu mütercimi) Nazaret Haçaryan, 25 Ağustos 1325 (7 Eylül 1909) tarihinde “Meşrutiyet-i İdarenin Mihveri Serbestî-i Matbuattır” başlıklı bir yazı yazmış; bu yazıyı önce *İkdam*'da yayımlamış,¹ bir yıl sonra ise *Usul-i Muhakemât-ı Hukukiye Kanununa Zeylen Kaleme Alınan Layiha Hakkında Heyet-i Muhtereme-i Mebusân Adliye Encümen-i Âlîsine Arz Olunan Bazı Mülâhazât* adlı kitabının ilk sayfalarında iktibas etmiştir.² Yazıyı bu kitaba almasının sebebi, İbrahim Hakkı Paşa kabinesi (“Heyet-i muazzama-i Vükela-yı hâzıra”) üyelerinin dikkatini bir türlü çözülemeyen kanun yapma sorununa çekmektir.

Geliş/Received: 12.01.2022 * Kabul/Accepted: 25.04.2022.

* Yüksek lisans öğrencisi, İstanbul Üniversitesi SBE, Kamu Hukuku.

¹ *İkdam* neşrinin tarihini tespit edemedik.

² Kübra Kara'nın hazırlamakta olduğu “Nazaret Haçaryan'ın İsviçre Medeni Kanunu Tercümesi (Hukuk Dili Açısından Tahlil ve Çeviriyazı)” adlı tez çalışması sırasında fark ettiğimiz bu yazının ayrıca yayımlanmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Yazı için bkz. Nazaret Haçaryan (muallimîn-i Hukuk'tan ve Selanik İstinaf Mahkemesi azasından), *Usul-i Muhakemât-ı Hukukiye Kanununa Zeylen Kaleme Alınan Layiha Hakkında Heyet-i Muhtereme-i Mebusân Adliye Encümen-i Âlîsine Arz Olunan Bazı Mülâhazât*, Der-saadet, Bekir Efendi Matbaası, 1326/1910, s. 4-13. (“İhtar-ı Mahsus”un sonunda 25 Kânunısani 1326/7 Ocak 1911 tarihi vardır). Nazaret Haçaryan'ın yarım kalmış bir risalesi için bkz. Kübra Kara (haz.), “Yarım Kalmış Bir Sigorta Risalesi: Sigortaların Memâlik-i Osmaniye'de Hâl-i Sâbık ve Hâzır”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, sy. 31-32, 2021 Bahar-Güz, s. 347-354.

Matbuatın canlanması, II. Meşrutiyet döneminin en bariz vasıflarından biri olduğu gibi meşrutiyet-matbuat ilişkisi de bu dönemde sıklıkla ele alınan, hatta klişeleşmiş konulardandır. Burada sunduğumuz metnin ayırıcı özelliği, uzman hukukçu zümrenin yeni düzende tutacağı yerin ve meşrutiyetin “rükn”ü olan “aleniyet” ilkesinin kanun yapma süreçleri bağlamında meşrutiyet ve matbuatla ilişkilendirilmesidir. Konunun yazar açısından vurgulanması gereken başka bir yönü daha vardır. Nazaret Haçaryan, kanun hazırlığı süreçlerine aktif olarak katılma arzusunu bazen gizleyememiş,³ bazen de açıkça dile getirmiş⁴ bir hukukçudur.

Nazaret Haçaryan, adli işlerin iyi bir şekilde yürütülebilmesi ve devletin bekası ile halkın refahının temini için hukuk ilminin/biliminin çok önemli olduğunu yazının başında belirttikten sonra Avrupa’da hukuk biliminin mükemmelleşmesi ve güven verici bir yargı düzeninin oluşturulması yolunda sarfedilen üstün çabaları sıralar. Hukukçular ile hukuk encümenlerinin/cemiyetlerinin en önemli hizmetlerinden biri kanuni düzenlemelere ciddi katkılar sağlamalarıdır. Bu noktada Avrupa’da (örneğin Fransa’da, Belçika’da) yürürlüğe girene kadar bir taslağın geçtiği aşamalar aktarılır. Hukukçular gerek resmi sürece katılarak içerden, gerekse matbuat kanalıyla dışardan her bir aşamada etkin roller alırlar, böylece taslak farklı yönlerden “*tedkik ve tetebbu*” edilir. Resmi merci hata etmeyeceği iddiasında bulunmaz, bilakis hukukçular hükümet ricâline “*rehberlik ve murâkâblık*” yaparlar; ayrıca uygulamada kanunun “*mübhem ve muğlak*” yerlerinden doğan sorunları yorumlayarak çözüme kavuştururlar, yazdıkları eserler mahkemelerin başvuru kaynağı sayılır.

³ Nazaret Haçaryan, bizdeki eksiklikleri sayarken kanun layihası hazırlama ve inceleme komisyonlarına seçilen üyelerin derhal ilan edilmesi gerektiğini de söyler.

⁴ Nazaret Haçaryan, adını andığımız kitabının kapsamını anlatırken; sulh mahkemelerine dair kanun, Usul-i Muhakemât-ı Hukukiye Kanunu’na zeyl olarak kaleme alınan layiha ve -*basıldıktan sekiz buçuk ay sonra dağıtılan*- Meclis-i Mebusân Adliye Encümeni mazbatasının eline geçtiğini belirtir ve komisyonda bulunma iştiağını şöyle dile getirir: “Ah! Ne olurdu ki İstanbul’da bulunarak bu kanunları devâir-i hükümette istihzâr etmekte olan komisyona iştirakle her biri hakkında mütalaâtımı vakit ve zamanıyla ve yakında beyan ede idim! Böyle bir mahall-i baid ve inzivada her şey bittikten sonra pek geç vakit eline geçen bir adamın meşguliyet-i kesiresinden ihtilâs-ı vakt ederek tedkikât ve mülahazâtını layihanın hâvi olduğu mevâddın cümlesi hakkında deveran et[tir]mesi mümkün olamayıp mesaisini ancak gözüne çarpan ve kendisine mühim görünen bazı mesâile hasır ile iktifa edeceği tabii olduğundan işte bu hakîr dahi o vadiye gitmeye mecbur olmuştur”. Bkz. *Usul-i Muhakemât-ı Hukukiye Kanununa Zeylen Kaleme Alınan Layiha Hakkında Heyet-i Muhtereme-i Mebusân Adliye Encümeni-î Âlîsine Arz Olunan Bazı Mülahazât*, s. 3-4. Anlaşılabileceği gibi uzak inziva mahalli dediği Selanik, yoğun işler ise İstinaf Mahkemesi işleridir.

Avrupa'da hukukçuların bu faaliyetleri için “*her türlü esbâb ve vesâil ve âlât ve edevât mevcuttur*”. Bizim “*erbâb-ı ihtisasımız hamiyet-i vatan-perverâne ile her ne derece muttasıf ve mütehallik olsalar*” da benzer bir rol oynamalarının önünde birçok engel vardır. “Bizde bu gibi şeyler yoktur”: Hukuki, içtimai ve siyasi bilimlere dair kitaplar ve bunlarla dolu kütüphaneler; resmi yayın organı tarafından yayımlandığı için her türlü kanuni düzenlemeye kolaylıkla ulaşılabilmesi; layihaların hazırlık sürecinde yabancı kanunlar, meclis tutanakları ve komisyon raporları gibi belgelerin tercümelerinin kütüphanede uzmanlar için hazır bulundurulması; layiha ve gerekçelerin derhal basılması. Bu eksikliklerin yanı sıra Haçaryan'ın dikkat çektiği en önemli husus, her şeyin gizli tutulmasıdır ki bunu meşrutiyete rengini veren temel ilkelerden biri olan “*aleniyet*” ilkesiyle bağdaştırmak mümkün değildir.

Nazaret Haçaryan, yukarıda sayılan eksikliklere ve Meclis-i Umumi üyelerinin acemiliğine/mübtediliğine rağmen ilk yasama yılında (1908-1909) müstacel kanunların çıkarılabildiği kanaatindedir. Ancak gerek Meclisin, gerekse uzmanların işini kolaylaştırmak için gelecek yasama dönemi başlamadan kanuni düzenlemelerin hazırlığına ilişkin bir kanun layihası tanzim edilmelidir. Haçaryan, bu konuda alınması gereken tedbirleri altı madde halinde sayar: 1. Bir süre gizli tutulması gerekenler (“*mesâlih-i siyasiye-i hariciye ve askeriye*”) hariç, içişlerine ve kanunlara dair bütün kararların günü gününe gazetelerde neşredilmesi, 2. Nezaretler, Mebusân ve Ayân meclislerinden kanun layihası hazırlanması veya tetkiki için kurulan komisyonlara seçilen üyelerin derhal ilan edilmesi, 3. Nezaretler, Meclis komisyonları ve Şura-yı Devlet'ten hazırlanan kanun layihaları ve bunların gerekçelerinin -Heyet-i Umumiye'de müzakere edileceği günden makul bir süre önce- basılması, üyelere ve uzmanlara dağıtılması, gazetelerle ilan edilmesi, 4. Meclis tutanakları, gerekçe ve raporların günü gününe neşredilmesi, 5. Bir kanun tadil edileceği vakit buna dair gerek basılmış, gerek basılmamış tüm kanuni düzenlemelerin toplanması ve kütüphanede uzmanların kullanımına sunulması, 6. Yeni bir kanun yapılacağı zaman “*istîzâde-i malumat için*” yabancı devletlerden getirilen kanun, hazırlık evrakı ve eserlerin asılları ile tercümelerinin kütüphanede bulundurulması.

Meşrutiyetin “rûkn”ü olan “*aleniyet madde-i esasiyesi*” daha çok matbuatla ilgili olduğundan Nazaret Haçaryan'ın temennisi, matbuatın “*biraz da*” bu konulara yer ayırmasıdır. Mülkün bekası adliyenin ıslahına, bu da hukukçuların ve gazetelerin “*himmet*”lerine bağlıdır. Bu sayede can ve mal güvenliği, refah ve saadet yerleşecek ve yabancıların “*ahidnameler usulü*” (kapitülasyonlar) adıyla sırtımıza yükledikleri ağır yükten ve mütecaviz müdahalelerinden yakayı kurtarmak mümkün olacaktır.

Meşrutiyet-i İdarenin Mihveri Serbestî-i Matbuattır

Umûr-ı adliyenin hüsn-i cereyanı ancak ulûm-ı hukukiyeye vukuf ile temin olunabilir. Bir devletin beka ve kıyamına, ahâlisinin refah ve saadet-i haline üssü'l-esas olan esbâbdan başlıcası ulûm-ı hukukiyedir. Bu şubeye her ne kadar itina, her ne mertebe ihtimam olursa azdır.

Avrupa'da bu uğurda büyük himmetler sarf olunmuştur. Birtakım meşâhîr-i ulema yetiştirilmiş, ciltlerle âsâr ve kütüb vücûda getirilmiş, hukuk encümenleri teşkil edilmiştir. Bu ulûmun terakki ve tekâmülü için bazı mevâdd-ı dakîka ve müşkilâtın tedkik ve tetebbuuyla halli zımında müsabaka usulü ihdas edilerek en iyi eseri telif edene birtakım hayr-hahân-ı fuhûl-i ulema tarafından mükafat olmak üzere külliyyetli mebalîğ ihda edilegelmiştir. Avrupa'da bu mesai-i mütevâliye ve mütemâdiye, bu himemât ve teşvikât sayesinde ki ulûm-ı mezkure bugünkü mükemmeliyete ve umûr-ı adliye şimdiki emniyet-bahş dereceye vâsıl olmuştur.

Zikrolunan erbab-ı hukuk ile encümenlerin en mühim hizmetlerinden biri, hükümetçe yapılagelen kavânîn ve nizamâta edilen hizmettir. Avrupa'da, mesela Fransa'da, Belçika'da bir kanun veya nizam layihası yapıldıkda kanuniyet hük-münü iktisab edinceye kadar birçok derecât ve fusûlden mürûr ediyor. Şöyle ki:

[Evvela]: Oralarda nezaret-i aidesi kendi erkânından olan ulema-yı mütehassısıninden mâadâ bir de büyük ücretlerle muallim ve dava vekillerinin en meşhur ve en mutemedlerinden mürekkeb bir muhtelit komisyon (*commissionextra parlementaire*) teşkil ederek yapılacak kanun veya nizamın layiha-i ibtidâyesini tehyie ile esbâb-ı mûcibe raportosunun tanzimini o komisyona ihale eder. Bu komisyon dahi tetebbuât ve tedkikât icrasıyla ikmal-i vazife ederek tanzim eylediği layiha-i ibtidâiyeyi esbâb-ı mûcibe raportosu ile beraber nazıra takdim eder. Nazır da bunları nazar-ı tedkikden geçirdikten ve Şura-yı Devlet'e tevdi eyledikten sonra kanuniyetini Heyet-i Mebusân'a teklif eyler.

Sâniyen: Heyet-i Mebusân evrak-ı mezkureyi takımıyla azasından olan erbab-ı ihtisastan bir komisyona (*commission parlementaire*) havale eder. Orada keyfiyet bi't-tedkik ya aynıyla veyahut bazı tadilât ve ilavâtle layihası tanzim ve esbab-ı mûcibe raportosu ile beraber Heyet-i Mebusân'a iade olunur. Heyet-i mezkure dahi mevki-i müzakereye vaz ile cereyan eden mübahasât neticesinde aynen veya tadilâtle kabul ederek Heyet-i Âyan'a tevdi eyler.

Sâlisen: Heyeti Âyan'da dahi tıpkı Heyet-i Mebusân'da olduğu gibi layiha komisyon-ı mahsusuna ihale olunarak ayrıca tanzim olunan raporto ile beraber mezkur layiha mevki-i müzakereye vaz olunarak kabul olunur.

İşte şu şerâit dairesinde muamelât ikmal olunarak her iki heyetten kabul olunan kanun layihası cânib-i hükümdarîden bi't-tasdik neşr ile kanuniyet hükmü ve kuvvetini kesb eder. Bundan anlaşılıyor ki bir kanun layihası kanuniyet hükmünü ihraz edince[ye kadar] ne safhalardan, ne kadar fasıllardan geçmeye muhtaç oluyor; ne kadar tedkik ve tettebbu olunuyor.

Bu müddet esnasında hukuk encümenleri ve uleması var kuvveti bâzuya vererek resâil-i mahsusa ve gazetelerle mevzubahis olan kanun layihasını vaz-ı hadde-i tedkik ederler. Çünkü kanunun telif ve tanzimi uhdesine muhavvel olan merci lâ-yuhtilik iddiasında bulunmayacağı tabîî olmağla memurînden gayrı olanların tedkiki, rical-i hükümeti ikaz eder ve bu vechile erbab-ı hukuk ve encümenler kavânîn ve nizamatın tanzimiyle büyük bir muavenette bulunarak hükümet adamlarına adeta rehberlik ve murakıblık vazifesini ifa eyler.

Bunların hizmeti yalnız bu noktada da kalmaz. Bir de yapılan kanunun bazı mahallerinde mübhem ve muğlak cihetler görülüp de tatbikatında ihtilaf ve müşkilâta tesadüf olunursa, bâlâda mezkur evrak münderecâtına nazaran derhal tefsir ile hall-i mesele ederler. Bu ulema birtakım ders ve şerh kitapları telif ederler ki bunlar da mehâkimde ekseriya merci hükmünde add u itibar edilir.

Bunlardan mâadâ mârrü'z-zikr ulema ve encümen-i hukuklar diğer bir mühim hizmet daha ifa ederler. Mebusân'dan ve Âyan'dan kanun teklif etmek isteyenler bu ulema ve encümenlerin re'yelerinden istifade ederler. Onlara layihalar tanzim ettirip Meclis'e arz ve takdim ederler.

Ama denilecektir ki Avrupa'da hidemât-ı mezkureyi ifa edebilmek için her türlü esbâb ve vesâil ve âlât ve edevât mevcuttur. Bizde ise erbab-ı ihtisasımız hamiyet-i vatan-perverâne ile her ne derece muttasıf ve mütehallik olsalar bile o gibi vesâitten mahrumdurlar. Mesela:

1. Avrupa'da ulûm-ı hukukiye, siyasiye ve içtimaiyeye müteallik ciltlerle kitap bulunduğu gibi bunlarla mâlî birçok kütüphane-i umumîler de mevcuttur. Bizde ise bu gibi şeyler yoktur.
2. Oralarda öteden beri ne kadar kanun, nizam, talimat ve saire sâdır olmuş ise cümlesi devletin ceride-i resmiyesiyle neşr olunur. Hatta nüsha-i matbuaları her yerde bulunduğu gibi lede'l-hâce umumî kütüphanelerde dahi mahfuzdur. Bizde ise bunları cem etmek büyük külfetlere muhtaçtır.
3. Oralarda müceddeden bir kanun yapılmasına daire-i aidesince karar verildikde derhal neşr ve ilan olunur. Bizde bu da mer'î değildir.
4. Bir kanun layihası hazırlanmadan evvel düvel-i sâire kanunları, meclis-i umumî zabıtnameleri, komisyon raportoları, evrak-ı i'dadiye-i resmiyenin

(*travaux préparatoires*) nüsay-ı mütercemeleri celb ve mütalaa olunarak bunlar bir kütüphane-i umumîye vaz ile havâssa küşade tutulmaktadır. Bizde ise bu gibi şeyler bile yoktur.

5. Avrupa'da gerek Şura-yı Devlet'ten ve gerek komisyonlardan layiha ve esbâb-ı mücibeyi hâvi raportolar tanzim olundukça derhal tab ve neşrolunur. Bizde ise bazı kere bir şey vuku bulmakta ise de o da son dakikada olup tedkikâta zaman kalmıyor.

Ve'l-hasil bizde o vesâit ve esbâb mefkud olduktan mâadâ her şey hafi tutulmaktadır. Bu ise meşrutiyet-i idarenin rengini teşkil eden aleniyet kaide-i esasiyesiyle telif kabul etmez.

Silk-i memurîn haricinde erbab-ı hukuk ve ihtisastan birçok mücerreb zevât bulunduğu gibi Heyet-i Âyan ve Mebusân meyânında dahi bu gibi zevât mevcuttur. Müvekkilleri olan milletin bunlardan intizar etmekte olduğu vezâifi -ki bütün 30 milyon ahaliyi müddet-i medide kayd u bend edecek kavânîne re'y vermektir-bi-hakkın ifa edebilmek için birkaç gün kifâyet eder mi? Bu suretle ifa-yı muamele olduğunda o vezâif-i mukaddese amiyâne bir surette re'y vermek menzilesine tenzil edilmiş olmaz mı? Muharrir-i âciz endişe eder idi ki mebusândan birkaçı kalkıp da "bu kadar kısa bir müddet zarfında layıkıyla tedkikât icrasıyla, fûlan kanun layihası hakkında bir fikr-i tam hasıl edemedik" diye re'y vermekten ictinab etsinler, kabul tarafındaki ârâda dahi ekseriyet bulunmasın ve bu halde teklif olunan kanun reddolunmak mahzuruna maruz bulunsun. Hamd olsun ki mebusân-ı kirâmımız hamiyet-i vatan-perverâneleriyle bu gibi mahzurlara meydan vermediler.

Meclis-i Umumîmiz bu birinci devre-i içtimaiyesinde kanunlardan en müstacel olanları çıkarabildi. Aza-yı kiramımız[ın] mübtediliklerine nisbetle ibraz etmiş oldukları faaliyet ve metanet ve sebat şayan-ı şükran ve tebriktir. Eğer biraz dedikodularla uğraşılmamış ve hususiyile o 31 Mart hadise-i müellimesi de üste gelmemiş olsa idi şüphe yoktur ki sâdir olan kanunlar daha ziyade teemmül ve itina ile tedkik olunurdu.

Esbâb ve vesâilin fikdanından ve vaktin darlığından nâşi bu sene bu kadar iş görülebildi ise de önümüzdeki iki mah-ı tatil esnasında Heyet-i Vükelamızın nevâkıs-ı mezkurenin istikmalî çaresine bakacağı şüpheden varestedir. Şimdilik hâtır-ı âcizâneme gelen tedâbîr şunlardır:

1. Heyet-i Vükelaca ve devâir-i aidesince bir müddet hafi tutulması lazım gelen mesâlih-i siyasiye-i hariciye ve askeriyeden mâadâ gerek umûr-ı dahiliyeye müteallik ve gerek bazı kavânîn ve nizamâta dair ittihaz olunan bi'l-cümle mukarrerâtın günü gününe cerideler vasıtasıyla neşrolunması.

2. Nezaretlerden, Mebusân ve Âyan meclislerinden bir kanun veya nizam layihası hazırlanması veya tedkik olunması zımnında komisyonlar teşkil olundukça tayin olunan azanın kimler olduğunun derhal neşrolunması.
3. Kezalik nezaretler ve meclis-i umumî komisyonları tarafından ve Şura-yı Devlet'ten kanun layihaları ve esbâb-ı mûcibe raportoları kaleme alındıkça bunların dahi tab ve neşri, aza-yı kirâm ile ashâb-ı ihtisasa tevzii, ceridelerle ilan. Evrak-ı mezkure nûsah-ı matbuasının tevziyle Heyet-i Umumiye'de mevki-i müzakereye konulacağı gün beyninde bi-hakkın mütalaa ve tedkik olunmaya kifayet edecek kadar bir müddet-i münasibe bırakılması.
4. Heyet-i Âyan ve Mebusân'ın esbâb-ı mûcibe mazbataları komisyon raporlarıyla Heyet-i Umumiye'de cereyan eden mübahasât ve müzakerâtтан ibaret olduğundan bu bâbdaki zabıtnameler istenograf usulüyle tutularak bunların dahi günü gününe tab ve neşrolunması.
5. Bir kanun veya nizamın tadilî lazım geldikde o zamana kadar matbu ve gayr-ı matbu kanun, nizam, buna dair ferman, talimât, tahrirât-ı umumiye ve saire her ne var ise bunlarla cümlesi cem'le kütüphaneye vaz edilerek ashâb-ı ihtisasa küşâde tutulması.
6. Yeniden bir kanun veya nizam yapıldıkda istîzâde-i malumat için düvel-i saireden celb olunan kavânîn ve nizamât ve evrak-ı i'dâdiye (*travaux préparatoires*) ve müellefâtın asıllarıyla birer kıta nûsah-ı mütercemesi[nin] ayrıca bir kütüphaneye vaz'ıyla havâssa açık tutulması lazımdır.

İşte bunlar mevcut olur ise gerek hükümetin, gerek Meclis-i Umumimizin ve gerekse ceridelerle ashâb-ı ihtisasımızın mesaisi gereği gibi teshil olunarak her biri kendine ait olan vezâifin bi-hakkın ifasına muktedir olur.

Binâenaleyh önümüzdeki devre-i içtimaiyeye yetiştirilmek üzere şimdiden bu bâbda bir kanun layihasının tanzimi umûr-ı mübreme-i müstaceleden olduğunu Heyet-i Vükela-yı meşrutamıza arz eylemeyi vazifeden addeyledim.

Meşrutiyet-i idarenin rüknü mesabesinde olan şu aleniyet madde-i esasiyesinin herkesten ziyade ale'l-umum matbuat-ı Osmaniyeye taalluku olduğundan cümlesi, yek-dil ve yek-zaban olarak biraz da sütunlarını bu mesele-i mühimme ile işgale kemal-i iştiyakla davet ederim.

Ve'l-hâsıl mülkümüzün hayat ve bekası umûr-ı adliyenin ıslahına ve bu da erbâb-ı hukukumuzla matbuat ve hususiyle ceridelerimizin himemât-ı mütevâliye-i gayûranesine mütevakıftır. İşte şu sarf olunacak himemât ve mesai sayesinde ki can ve mal ve refah ve saadet-i halin pâyidâr olması müyesser ve ecânibin ahidnameler usulü namıyla [sırtımıza] tahmil eyledikleri bâr-ı girândan ve müdahâlât-ı tecavüzkârânesinden tahlis-i girîbân kâbil olabilir.